

A stylized blue map of Europe with white stars. The map includes labels for various countries and cities, such as Ireland, Dublin, London, Brussels, Berlin, Oslo, Stockholm, Helsinki, St. Petersburg, Tallin, Riga, Vilnius, Minsk, Warsaw, and Rome. It also shows the North Sea, Baltic Sea, and Mediterranean Sea. Three large white stars are overlaid on the map: one in the northwest, one in the center, and one in the south.

ULLA NEERGAARD OG KARSTEN ENGSIG SØRENSEN (RED.)

DANMARK OG EU GENNEM 50 ÅR

EN MILEPÆL

A stylized blue map of the Mediterranean region with white stars. The map includes labels for various countries and cities, such as Sicily, Sardinia, Malta, Tunisia, Algeria, Tripoli, Athens, Crete, and Rome. It also shows the Mediterranean Sea and the Ionian Sea. Two large white stars are overlaid on the map: one in the northwest and one in the center.

Djøf Forlag

Dansk Forening for Europaret – træk af dens historie i 50 år

Ditlev Tamm

1. Baggrund

»Dansk Forening for Europaret blev stiftet den 7. maj 1973 og har som formål at forøge kendskabet til de retlige spørgsmål, som vedrører den Europæiske Union.«

Sådan præsenterer Dansk Forening for Europaret (DFE) sig på sin hjemmeside. Stiftelsen af en dansk forening for europaret står naturligvis i en nøje sammenhæng med Danmarks tilslutning den 1. januar 1973 til det dengang betegnede Det Europæiske Fællesskab (EF). Det kan i dag være svært at forestille sig, hvor relativt lidt de fleste danske jurister i begyndelsen af 1970'erne vidste om, hvad tilslutningen til EF juridisk set ville indebære. Under det juridiske studium på universitetet, som jeg selv læste i 1960'erne, hørte vi ikke meget derom. Vi kendte Grundlovens § 20 og vidste, at det var nøglen, hvis vi engang ville tilslutte os en såkaldt supranational organisation, hvor Danmark afstod dele af sin suverænitet. Om selve EF-juraen lærte vi til gengæld ikke meget. Det juridiske aspekt havde da heller ikke spillet nogen stor rolle i den politiske kampagne for

1. I forbindelse med udarbejdelsen af dette kapitel har jeg fået god bistand af stud.jur. *Johan Salling Kristoffersen*, af personer med tilknytning til DFE (vha. samtaler, mail-korrespondance og/eller kommentarer til tidligere versioner af kapitlet), således professor *Ulla Neergaard* (formand for DFE), professor em. *Jens Fejø* (tidligere formand for DFE), kommitteret *Nina Holst-Christensen* (medlem af DFE-bestyrelsen) og advokat *Peter Biering* (næstformand for DFE) og endelig af tidligere højesteretspræsident *Børge Dahl*.

Danmarks tilslutning til fællesskabet sammen med England, så næppe mange var formentlig – ud over en kreds af specialister – klar over, at EF var meget mere end blot handel og arbejdskraftens fri bevægelighed. Det handlede i høj grad om nye regler og institutioner, som hhv. virkede og traf beslutninger med umiddelbar anvendelighed i og for Danmark. Fællesskabets Domstol havde fungeret i flere år, og en række af dens såkaldte landmark-cases var allerede en del af retten i EF, som nu altså også blev noget, som danske jurister måtte forholde sig til. Der var derfor god brug for oplysning om – og faglig drøftelse af – EF-retten, og det var det behov, som den nye danske forening skulle imødekomme. Kendskab til det helt særlige og for de fleste i detaljer ukendte og i øvrigt dynamiske retssystem, som nu var på vej til at blive en del af dansk ret, blev noget, som efterhånden blev vigtigt for enhver jurist. Man kendte til nordisk lovsamarbejde, men nu gik Danmark altså politisk enegang som det første nordiske land, der tilsluttede sig EF, og det fungerede på en ganske anden måde end det nordiske samarbejde. Så der var meget at lære, og et godt spørgsmål er selvfølgelig fortsat, om vi rigtigt har lært det eller bare lader som om.

2. FIDE

DFE er stiftet som en national underafdeling af den europæiske europarets-organisation FIDE, hvilket står for »Fédération Internationale pour le Droit Européen«. Foreningen har hermed sine rødder i et af de mange idealistiske initiativer, der særligt i Frankrig blev taget i årene umiddelbart efter 2. verdenskrig for at styrke det europæiske samarbejde. Historien om denne organisation begynder således efter afslutningen af krigen og er nøje knyttet til daværende forhåbninger om at skabe et nyt demokratisk Europa, der byggede på samarbejde og ikke krig. En hovedskikkelse i den forbindelse var den franske jurist, økonom og politiker *André Philip* (1902-70), der havde studeret både økonomi og jura og var overbevist kristen og socialist. Han studerede en periode i 1920'erne i USA og forblev livet igennem en beundrer af sammenhængskraften der. Under krigen var han knyttet til den franske modstandsbevægelse, samarbejdede i en periode i London med *Charles de Gaulle*, blev efter krigen finansminister i flere regeringer og var også universitetslærer. Hans netværk var stort, og en af hans tanker, som byggede på hans overbevisning om et tæt europæisk juridisk samarbejde som forudsætning for fremtiden af et

demokratisk Europa, var, at der burde etableres en forening af jurister med det formål at bringe europæiske jurister sammen i studiet af de mange juridiske spørgsmål af fælles interesse, som det nystiftede Kul- og Stålfællesskab (som han selv havde været med til at udtænke) stillede. Resultatet blev etableringen af den franske forening »Association des juristes européens« (AJE) den 22. juni 1954, som havde til formål at bringe jurister, der havde interesse i at diskutere de spørgsmål, som det europæiske samarbejde rejste, sammen.² Foreningen var udtænkt af en overbevist europæer, der så europæisk integration som vejen frem. Foreningen er snævert knyttet til netop tankerne om et videre økonomisk fællesskab i Europa, i første omgang med hensyn til kul og stål, og for *André Philip* og andre, der var med til at danne foreningen, var formålet det tættest mulige fællesskab, herunder et fælles parlament for fællesskaberne, en målsætning, som de anså som nødvendig for at fastholde og fremme demokrati i Europa. Frygten for autoritære regimer, overdreven nationalisme og kærligheden til den europæiske fælles arv er grundlæggende byggeklodser også i etableringen af samarbejdet mellem europæiske jurister. Det hører med til den historie, at den europæiske juristorganisation ikke i første række var akademisk funderet eller inspireret, men at den – lidt som De Nordiske Juristmøder i 1870 – først og fremmest byggede på ønsker fra praktisk orienterede jurister, der var opmærksomme på nye udfordringer i et nyt Europa. Blandt stifterne var således tre fremtrædende advokater fra Paris, nemlig *Maurice Rolland*, *Gérard Rosenthal* og *Michel Libersa*.³ Man kan måske tilføje, at ligesom der bag idéen om De Nordiske Juristmøder lå en ideologi om et samarbejdende nordisk fællesskab, så var også netop opbygningen af et europæisk samarbejde en retningsviser for den nye franske juristforening.

Hovedbetydningen af AJE på både kortere og længere sigt blev formentlig den, at det var herfra initiativet udgik til at få etableret tilsvarende foreninger i de øvrige EF-lande efter 1957. Man har peget på et af de stiftende medlemmer, *Maurice Rolland*, som den, der fik idéen til en sådan

2. *Rebekka Byberg*, 'A Miscellaneous Network: The History of FIDE 1961-94', *American Journal of Legal History*, Vol. 57(2), 2017 s. 146; *Julia Laffranque*, 'FIDE – Unitting Great Minds of European Law: 50 Years of the International Federation for European Law', *Juridica International*, 2011 s. 173-181.
3. *Alexandre Bernier*, 'Constructing and Legitimizing: Transnational Jurist Networks and the Making of a Constitutional Practice of European Law, 1950-70', *Contemporary European History*, Vol. 21(3), 2012 s. 401.

eksport af foreningstanken og etableringen af en paraplyorganisation over de nationale foreninger. I første omgang blev der etableret tilsvarende foreninger i de øvrige fem EF-lande, og det skete bl.a., efter at den franske forening var begyndt at indbyde til internationale konferencer. Resultatet blev etablering af nationale foreninger i Italien (1958), Belgien (1958), Luxembourg (1959), Nederlandene (1960) og Tyskland (1961). Mens den italienske og den luxembourgske forening i sit navn – som i det franske – understregede, at det var en sammenslutning af jurister, fremhævede de øvrige tre foreningers navne, at det var foreninger for europaret.⁴

I forbindelse med etableringen af disse foreninger spillede den indflydelsesrige franske jurist *Michel Gaudet* (1915-2002) en vigtig rolle. Han var en europæisk veteran, der tidligere havde samarbejdet med *Jean Monnet* om oprettelsen af Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab, og han har været med til at redigere Rom-traktaten af 1957, så han havde gode europæiske erfaringer. *Michel Gaudet* var leder af Kommissionens Juridiske Tjeneste, og han fik hjælp af den tyske kommissionsformand *Walther Hallstein* til at overvinde tysk sendrægtighed med hensyn til at danne en sådan forening. Den tyske forening fik da også en lidt mere akademisk baseret karakter end de øvrige foreninger, hvilket også kan udledes af det tyske ord »wissenschaftliche«, der indgår i foreningens navn.

Efter etableringen af de nationale foreninger kom turen til dannelsen af FIDE som en fælles paraplyorganisation for de nationale foreninger med det formål at fremme de nationale foreningers formål og at være en organisation for jurister interesseret i europaret. Hertil kom som det tredje og fjerde formål at studere juridiske problemer i forbindelse med europaretten og skabe offentlighed om sådanne problemer.

FIDE stiftedes på en conference i Bruxelles i dagene 12.-14. oktober 1961, som var arrangeret af den belgiske forening og dermed ganske kort tid, førend Domstolen trådte i karakter med to banebrydende afgørelser (sag 26/62, *van Gend en Loos*, og sag 6/64, *Costa mod ENEL*) om EF-rettens umiddelbare gyldighed i medlemslandene og EF-rettens forrang for national ret.

4. Navnene var således: Italien: »Associazione Italiana Giuristi Europei« (1958); Belgien: »Association belge pour le droit européen« (1958); Luxembourg: »Association luxembourgeoise des juristes européens« (1959); Nederlandene: »Nederlandse Vereniging voor Europees Recht« (1960); og Tyskland: »Wissenschaftliche Gesellschaft für Europarecht« (1961).

FIDE blev konstrueret med en bestyrelse, dvs. et såkaldt bureau, på syv personer med *Maurice Rolland* som præsident.⁵ Desuden blev der nedsat en styringskomité på 34 medlemmer og oprettet et sekretariat.

FIDEs formål var således i princippet ganske akademisk, hvilket gav nationale jurister, der var interesseret i europæisk ret, mulighed for at studere fælles løsninger på juridiske problemer, som de nye strukturer i Europa skabte. Derfor gennemgik FIDE vigtige juridiske spørgsmål på internationale kongresser. Der blev indført et roterende præsidentskab, således at præsidentskabet indehavedes af værten for den kommende FIDE-kongres.

Netop tilknytningen til FIDE har været en ledetråd også i den danske forenings historie. FIDE afholder som regel en stor kongres hvert andet år, og kongresserne er på mange måder blevet motoren i de nationale foreningers arbejde, ikke mindst den forening, som står for den kommende kongres. Med udvidelsen af EU og grundlæggelsen af nye nationale foreninger er der sket en spredning af ansvaret for disse kongresser. Danmark har været vært for to kongresser, nemlig en i 1978 og en anden i 2014. De spiller fortsat og måske mere end nogensinde en vigtig rolle som det sted, hvor pulsen tages på europarets-forskningen.

3. Stiftelsen af DFE

Intet medlemskab af EF uden opfordring til etablering af en national forening for europaret med tilknytning til FIDE. Det var blevet normen, og sådan skulle det selvfølgelig også være i Danmark, da vi blev medlemmer af EF med virkning fra 1973. En forening blev da som nævnt ovf. også etableret den 7. maj 1973.

Skal vi udpege den helt centrale person, når det gælder forståelsen af, at europaretten var et ganske nyt og vigtigt juridisk felt, som slet ikke

5. *Alexandre Bernier*, 'Constructing and Legitimizing: Transnational Jurist Networks and the Making of a Constitutional Practice of European Law, 1950-1970', *Contemporary European History*, Vol. 21(3)2012 s. 405. Se i øvrigt om betydningen af europæiske jurist-netværk for etableringen af de europæiske institutioner: *Antoine Vauchez* i *Wolfram Kaiser, Brigitte Leucht & Michael Gehler* (red.): *Transnational Networks in Regional Integration*, 2010 s. 108 og *Morten Rasmussen* i *Wolfram Kaiser & Jan-Henrik Meyer* (red.): *Societal Actors in European Integration*, 2013 s. 173-197.

kunne drøftes bare i ren dansk sammenhæng, men som derimod hørte hjemme i en europæisk sammenhæng, så var det den danske jurist, som i de følgende år i den grad kom til at stå som juraens »Mr. Europe«, nemlig professor *Ole Lando*, der var tilknyttet Handelshøjskolen i København, som det nuværende CBS meget rammende hed dengang. Det var ikke jurister ved de daværende to store juridiske fakulteter ved Københavns eller Aarhus Universitet, som tog initiativet. Det kom således snarere fra Handelshøjskolen i København, hvor der var grundlagt et Institut for Europæisk Markedsret (som var det første juridiske miljø, der blev etableret med henblik på at udforske EF- og senere EU-retten), hvor man netop havde sans for samvirket mellem jura, handel og økonomi, og hvor man derfor naturligt også interesserede sig for, hvad der skete i EF.

Ole Lando har ved et arrangement i DFE i anledning af 40-årsjubilæet kort fortalt om foreningen, hvor han bl.a. fortalte:

»Så snart Danmark i 1973 var blevet medlem af EF, begyndte jeg at arbejde på at få Dansk Forening for Europarets (DFE) oprettet. Der var europarets-foreninger i de seks andre medlemslande. De havde sammen dannet paraplyorganisationen *Fédération Internationale pour le Droit Européen* (FIDE), der afholdt en kongres hvert andet eller tredje år, hvor Europa-retten blev diskuteret. Det var forholdsvis nemt at få DFE op at stå. I bestyrelsen kom professor Isi Foighel fra Københavns Universitet samt repræsentanter fra domstolene, udenrigsministeriet og justitsministeriet. Der var også Max Sørensen, som var blevet dommer ved Domstolen, og som mest var til pynt.⁶ Han boede nu i Luxembourg. Hjalte Rasmussen blev foreningens sekretær og kasserer. Det første år fik vi ca. 100 medlemmer, og i 1975 havde vi næsten lige så mange medlemmer, som den søsterforening, der nyligt var blevet oprettet i Storbritannien. Så snart DFE var dannet, meldte jeg det til formanden for FIDE og bad om, at DFE blev optaget som det syvende medlem af *Fédération Internationale pour le Droit Européen* (FIDE). Det skete på et møde i bestyrelsen for FIDE, hvor formanden Pierre Pescatore, der var den luxemburgske dommer ved Domstolen, i en lidt beskyttende tone roste *l'infatigable Monsieur Lando*.⁷

6. Dette er en fejlhuskning, idet *Max Sørensen* ganske vist blev spurgt, men svarede, som det vil fremgå nf., at han ikke ønskede at indtræde i bestyrelsen.
7. Talen er i sin skriftlige version bevaret i DFEs »arkiv«. Se i øvrigt også *Ole Lando*: 'My Life as a Lawyer', *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht*, 2002 s. 508-522. Ulla Neergaard har gjort mig opmærksom på, at *Hector L. McQueen* i artiklen: *Obituary: Ole Lando* (September 2, 1922-April 5, 2019). *The American Journal of Comparative Law*, vol 68, issue 3, September 2020, p. i-viii, skriver: »If you want to know about Ole Lando, you can do no better than read his own memoir, 'My Life as a Lawyer', published in the *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* in 2002 [...] There he sets out in characteristically short and pithy sentences the facts of his eighty ye-

De, der har kendt *Ole Lando*, kan kun nikke genkendende til *Pierre Pescatores* karakteristisk, og de vil også erindre *Ole Landos* personlige beskedenhed, når det gjaldt egen indsats. Hvad *Ole Lando* ikke nævner her er, at det faktisk var dommer *Pierre Pescatore*, der havde opfordret ham direkte til at danne en dansk afdeling af FIDE.⁸

Foreningens første bestyrelse havde *Ole Lando* som formand og *Ole Due*, der dengang var kontorchef i Justitsministeriet, som næstformand. Sidstnævnte blev senere dommer ved Domstolen fra 1979-1994, og i perioden 1988-1994 var han præsident for Domstolen. De øvrige medlemmer var præsidenten for Østre Landsret *Erik Andersen*, to advokater, nemlig landsretssagfører *Knud Ehlers* og landsretssagfører *Niels Th. Kjølbye*, professor *Isi Foighel* fra Københavns Universitet, lektor i folkeret *Peter Germer* og amanuensis *Hjalte Rasmussen*, der som sagt blev foreningens kasserer og sekretær. Foreningens første bestyrelse konstituerede sig således med *Ole Lando* selv som formand og hertil altså en række personer med tilknytning til institutioner af betydning for foreningen som medlemmer, således bl.a. universiteterne, domstolene, en advokat og Justitsministeriet – senere også Udenrigsministeriet. Foreningens kontingent fastsattes til 40 kr. for enkeltpersoner og 250 kr. for institutioner.

Af nogle spredte notater fra *Ole Landos* hånd kan vi se, at han på den stiftende generalforsamling fremhævede en dansk europarets-forenings særlige mission, og han lagde især vægt på behovet for, at der i Danmark kunne etableres en viden om – og en selvstændig forskning i – EF-retten, som kunne bringe Danmark på omgangshøjde med de »gamle« medlemslande, hvor emnet havde været dyrket i flere år. Han nævnte også, at danskere var mere kontinentale end briterne og irerne og talte mere »europæisk jura«.

Det siger sig selv, at datidens juridiske fyrtårn, når det gjaldt folkeretten og forfatningsretten, nemlig professor *Max Sørensen* fra Aarhus Universitet, var helt på det rene med, hvad de juridiske konsekvenser af

ars to that point, along with an account of the intellectual trajectory that saw him move from the deep study of international private law to the leadership of an academic movement to create, first, a European contract law, then, second, a European private law and, finally, a European civil code. The last has not (yet) come about; but the first, the *Principles of European Contract Law* published between 1995 and 2002 (generally known as 'the Lando Principles'), will be an enduring monument to a remarkable figure in European legal history.«

8. Brev af 21. februar 1973 til *Max Sørensen* fra *Ole Lando*.

medlemskabet af Det Europæiske Fællesskab indebar. Han havde været med til at formulere Grundlovens § 20, der forfatningsretligt banede veje for Danmarks tiltrædelse af Rom-traktaten, men dengang i 1953 vidste man jo ikke, at Det Europæiske Kul- og Stålfællesskab ville gå hen og blive til EF med et langt mere vidtrækkende sigte.⁹ Og meget var sket i de forløbne tyve år. *Max Sørensen* blev som bekendt den første danske dommer ved Domstolen. Som sådan valgte han at holde sig på afstand af bestræbelserne på at etablere en national europarets-forening. Et måtte være at være aktiv på en høj og central placering i en fællesskabsinstitution med de forpligtelser, som det skabte for personlig integritet, noget andet måtte være deltagelse i en fri debat om europaretten, som måtte være en målsætning for den nye forening. *Max Sørensen* ønskede derfor ikke at indtræde i en bestyrelse for DFE. *Ole Landos* tanke var egentlig, at *Max Sørensen* skulle være foreningens første formand. Det fremgår af et brev af 21. februar 1973. Han mente, at: »du som formand bedre end nogen anden vil kunne give den nystiftede forening den publicity, som den sikkert stærkt vil behøve ...«. *Max Sørensen* svarede dog den 26. februar: »... jeg deler helt og fuldt ønsket om, at der dannes en dansk afdeling af *Fédération Internationale pour le Droit Européen* [...] jeg tror desværre, at jeg af såvel principielle som praktiske grunde må afstå fra at påtage mig et sådant hverv.«

I forbindelse med min egen medvirken til denne velfortjente markering af 50-året for stiftelsen af Foreningen for Europaret har jeg foruden det, der kan findes på foreningens hjemmeside, fået indsigt i et ret omfattende, og også ret spredt, materiale af dokumenter, breve, erindringsudkast, referater mv. af den slags, som typisk gemmes hulter til bulter i kasser, og som sammen med implicerede personers mere eller mindre faste erindringer udgør kildematerialet til i dette tilfælde en forenings historie. En sådan forening for europaret er en lidt særegen form for forening. Dens aktivitet er grundlæggende intellektuel, hovedparten af medlemmerne er ret passive udover fremmøde en gang imellem til medlemsmøder. Den egentlige aktivitet, og de, der bærer en sådan forening, er oftest en lille kreds af enkeltpersoner, ofte »ildsjæle«, der lægger en meget stor del af deres tid, faglige viden og engagement til stor, men ikke altid tilstrækkelig påskønnet, glæde for dem, der nyder godt af de mange tilbud om mere viden og fordybet indsigt, som foreningens aktiviteter byder på.

9. Se også kapitel 7 af *Jens Hartig Danielsen*.

Fortællingen om DFE i de første halvtreds år bliver derfor naturligt en fortælling om de personer, der i særlig grad har præget foreningen, det bliver en historie om foreningens vigtige oplysningsfunktion, og det bliver en historie om DFE som en del af et internationalt samarbejde inden for EU-retten. De tre elementer kan ikke adskilles i det følgende kronologiske forløb, hvor vi altså bliver præsenteret for personhistorier, noget om internationalt samarbejde, men også om foreningens virksomhed, og hvor det kan overvejes, hvordan vi netop ved indsigten i emner, gæster og juridiske diskussioner i DFE's virksomhed får et slags spejl af udviklingen i Danmarks forhold til EU og europareten. Men det er vigtigt at understrege, at DFE er en faglig og ikke en politisk forening. Det handler ikke om for eller imod EU eller en grundlæggende kritik af EU-retten, det handler først og fremmest om at være en platform for en kvalificeret juridisk drøftelse af de mange nye og spændende juridiske spørgsmål, der er og bliver ved med at dukke op i kølvandet af Danmarks medlemskab af EU.

4. Den første danske europaretsforskning

Ole Lando hørte til den generation, som var dybt præget af 2. verdenskrigs splittelse af Europa og var derfor en glødende tilhænger af bestræbelserne på at etablere et samarbejde mellem de europæiske stater. Han fortæller selv i nogle betragtninger fra oktober 2013, som også er berørt ovf., at han allerede i begyndelsen af 1960'erne begyndte at sætte sig ind i det, der dengang hed EF-retten. Han rejste f.eks. flere gange til Bruxelles og mødte personer med tilknytning til EF's organer, og fra 1963, som professor ved Handelshøjskolen i København, begyndte han også at forberede undervisning for cand.merc.-studerende i internationale organisationer med hovedvægten lagt på EF. Han håbede dengang, at Danmark stod umiddelbart foran en indtræden i EF, men det blev som bekendt forpurret af den franske præsident *Charles de Gaulles* modstand mod optagelse af England i fællesskabet.¹⁰ Det første forskningscenter, som var indrettet mere målrettet mod EU-retten, var som nævnt Institut for Europæisk Markedsret ved Handelshøjskolen i København, som var oprettet i 1967 og ledet af *Ole Lando*. Instituttet blev i 1990 lagt sammen med Institut for Erhvervs-

10. Se også kapitel 2 af *Thorsten Borring-Olesen*.

ret, der ledes af professor (og senere højesteretspræsident) *Børge Dahl*. Her var der et frugtbart forskningsmiljø for EU-retlige studier. I løbet af 1970'erne byggedes gradvis et bredere dansk forskningsmiljø op omkring EF/EU-retten. En række yngre forskere begyndte at skrive større afhandlinger om emner fra EU-retten. En af de første var *Peter Blok*, der inddrog EU-retten i sin licentiatafhandling, »Patentrettens konsumtionsprincip«, fra 1974. Den første juridiske disputats var *Claus Gulmanns* om »Handelshindringer i EF-retten« (1980). *Claus Gulmann* havde været referendar for *Max Sørensen* og var nu knyttet til Københavns Universitet. Han blev senere generaladvokat ved Domstolen fra 1991-1994 og senere dommer (fra 1994-2006). *Peter Blok* og *Claus Gulmann* var knyttet til Det Juridiske Fakultet ved Københavns Universitet. *Jens Fejø* disputerede i 1985 med afhandlingen »Monopolret og Marked« (eng. udg. 1990) og har siden bidraget med en række værker om fortrinsvis konkurrenceret i EF/EU. Han blev i en lang årrække knyttet til CBS som professor. På det tidspunkt, hvor *Fejø* skrev sin afhandling, var især den tysksprogede EU-rets litteratur dominerende, og det var den, som han benyttede sammen med den engelsksprogede. Senere er engelsk i høj grad blevet EU-retsforskningens sprog, men stadig publiceres vigtige værker på andre af fællesskabets sprog, herunder især fransk og tysk, men også dansk.

Hjalte Rasmussen disputerede i 1986 på engelsk med værket »On Law and Politics in the European Court of Justice«, der formentlig stadig er det i udlandet mest kendte danske bidrag til EU-retten. *Hjalte Rasmussen* forholdt sig i disputatsen kritisk til Domstolen, som han anså for meget aktivistisk i forhold til EU-traktatens bestemmelser. Det var et kontroversielt standpunkt – og er det stadig – og *Hjalte Rasmussen* blev modsagt, men der var som oftest stor respekt for lodigheden af hans argumentation. Det var naturligvis rigtigt set af *Hjalte Rasmussen*, at disputatsen for at blive en del af debatten om Domstolens virksomhed skulle publiceres på engelsk, og som sagt vakte bogen også den fornødne opsigt. En anmeldelse i det førende EU-retstidsskrift af den amerikanske EU-top-star *Joseph H.H. Weiler* var med til at sikre opmærksomhed om bogen og dens skarpe og kritiske synspunkter.¹¹ Nogle år efter, i 1993, blev *Hjalte Rasmussen* professor i EU-ret ved Københavns Universitet og var det til sin død i 2012. Efter

11. *Joseph H.H. Weiler*, 'Court of Justice on trial – Hjalte Rasmussen: On law and policy in the European Court of Justice', *Common Market Law Review*, Vol. 24(3), 1987 s. 555-589. En skarp kritik fremførtes også af *Mauro Cappelletti*, 'Is the European Court of Justice »Running Wild?«', *European Law Review*, Vol. 12(1), 1987 s. 333.

disputatsen publicerede han i øvrigt en række værker om EU-retlige emner, herunder lærebogen »EU-ret i kontekst«. Efter de oprindelige pionerindsatser har EU-retten konsolideret sig og fået en fast plads både i forskning og undervisning ved danske juridiske fakulteter og andre højere læreanstalter.¹²

Endelig kan her fremhæves, at nogle år senere, i 1992, disputerede *Ruth Nielsen* i 1992 med værket »Arbejdsgiverens ledelsesret i EF-retlig belysning«. Hun var således den første i Danmark, som satte fokus på EF-rettens store betydning for den danske arbejdsmarkedsmodel.¹³ Hun har sidenhen i en årrække haft sit virke som professor i arbejdsret på CBS, og har skrevet en række vægtige bidrag om EU-arbejdsretten, herunder *EU-arbejdsret* (senest 5. udgave, 2019), samt også arbejdet med EU-retten på en række andre fronter, herunder først som eneforfatter på lærebøger i EU-ret og sidenhen sammen med professor Ulla Neergaard.¹⁴

5. Foreningens virksomhed i de første år (1973-2001)

Foreningen har haft fire formænd i sine første halvtreds år. Den første formand var *Ole Lando* (1973-1995), der efterfulgtes af *Ole Due* (1995-2001), *Jens Fejø* (2001-11) og siden 2011 professor i EU-ret ved Københavns Universitet, *Ulla Neergaard*, der selv har studeret under *Ole Lando* på CBS, taget ph.d.-graden fra Det Europæiske Universitetsinstitut og været knyttet til Domstolen som »stagiaire«, inden hun knyttedes til først CBS og senere Københavns Universitet som professor i EU-ret.

Foreningens virksomhed i de første årtier af dens liv er i dag ikke helt let at dokumentere i sin helhed. Der synes ikke at være bevaret sammenhængende oversigter over foreningens arrangementer, så en del af foreningens erindringer fra den tid er knyttet til, hvad nulevende personer kan huske. I *Ole Landos* arkiv findes dog spredt dokumentation om foreningsvirksomheden i 1970'erne og 1980'erne, der viser, at foreningens foredragsvirksomhed allerede på det tidspunkt lå i ret faste rammer med 4-6 årlige foredrag, hvor emner som gennemgang af de store domme og

12. Se også kapitel 11 af *Ruth Nielsen*.

13. Se Advokatsamfundet: Markant hæder til professor, dr.jur. Ruth Nielsen | Advokatsamfundet.

14. Se Advokatsamfundet: Markant hæder til professor, dr.jur. Ruth Nielsen | Advokatsamfundet.

konkurrenceret optrådte ret fast, bortset fra en periode i 1978-79, hvor *Hjalte Rasmussen* var bortrejst, og aktiviteterne lå lidt stille. Undertiden fandt møderne sted med udenlandske talere med tilknytning til Kommissionen. Helt anderledes ser det ud efter 2005, hvor foreningens møder omhyggeligt er opregnet på foreningens hjemmeside.

Vi kan dog se, at det første egentlige møde afholdtes den 12. november 1973 med den belgiske advokat og professor *G. van Hecke*, som talte over emnet Domstolen som administrativ ret. Som dansk respondent var udpeget højesteretsdommer *Torben Jensen*, der skulle sikre, at der kom et indlæg fra dansk side, hvor man jo endnu ikke var helt med på EF-rettens kringelkroge. I sit takkebrev til *G. van Hecke* skrev *Ole Lando* den 22. november 1973 om foredraget, at det:

»... was a most successful start that you gave our young society. It is always a difficult task to start a new club and it is very important that the first meeting is satisfactory. We were highly impressed by the scholarly manner in which you treated the subject and by your excellent English ...«.

Professor *G. van Hecke* havde på forhånd fremsendt en synopsis af sit indlæg, der bl.a. fremhævede det franske Conseil d'État som forbillede, domstolens rolle som fortolker af EF-traktaten og en række tekniske spørgsmål. *Van Hecke* omtalte en række domme, men var på forhånd blevet advaret om, at DFE's næste taler ville omtale bestemte domme, som *van Hecke* derfor ikke burde tage luften ud af. Til foreningens første generalforsamling, der ledes af højesteretsdommer *Helga Pedersen*, var nemlig den tyske professor *Joseph H. Kaiser* indbudt, der talte om »leading cases« fra Domstolen. Derefter gik en regelmæssig mødeaktivitet i gang, der afspejlede både danske holdninger til EF og *Ole Landos* vidtstrakte netværk af europæisk interesserede jurister. Ved et møde den 7. februar 1974 talte således MF *Svend Auken* om Folketingets kontrol med regeringens markedspolitik, og den 25. februar 1974 var det *Max Sørensen*, der kom på banen, idet han berettede om Domstolen. I sit takkebrev for dette foredrag skrev *Ole Lando* den 28. februar samme år nærmest profetisk nogle betragtninger, der vist har samme aktualitet i dag som dengang:

»Jeg var imponeret over den forsigtige og fine måde, hvorpå du fik sagt, at De Europæiske Fællesskabers Domstol, uden at den behøver at miste jordforbindelsen, er nødt til at være både retsskabende og integrationistisk. Hvor må det være svært at følge den integrationistiske linje i tiden. Hvor medlemsstaternes regeringer giver os så mange skuffelser. Men som erfaringen synes at vise, vil regeringerne sandsynligvis en dag

vende tilbage til EF-folden, og da vil det være godt at Domstolen har bevaret besindelsen og dermed kontinuiteten.«

I september 1974 talte professor ved universitetet i Pavia og referendar hos generaladvokat *Alberto Trabucchi*, *Paolo Goru*, om generaladvokatens virksomhed. I oktober talte den engelske dommer *Lord Alexander J. MacKensie Stuart* om den mulige betydning af fællesskabsudvidelsen for Domstolens juridiske metode. I november talte den finske højesteretsdommer *Curt Olsson* om selskabsret i nordisk belysning, og i december et medlem af EF's Råd om den europæiske beslutningsproces. Endelig afholdtes i december 1974 et internationalt kollokvium om emnet: »The Investigation and trial concerning restrictive practices and monopolies by the Commission and the Court of the European Communities«.

I den ovf. omtalte tale i DFE om sine erindringer fortæller *Ole Lando* om DFE's første år:

»Der var dengang ikke så mange danskere, der vidste noget om EF. Vi fik derfor mest udenlandske foredragsholdere til de faglige møder, vi i den første tid holdt i DFE. Det lykkedes bl.a. at få dommere fra EF-Domstolen herop. Således holdt *Pierre Pescatore* et foredrag på engelsk om institutionen. Han fortalte os bl.a., at EF slet ikke ville kunne fungere, hvis ikke EF-Domstolen afsagde domme, der fremmede integrationen. Den stod jo som EF's formål i præamblen og de indledende paragraffer i Rom-Traktaten. Når medlemslandene og EF's ministerråd ikke ville gennemføre de nødvendige tiltag inden for den tid, som traktaten havde foreskrevet, måtte EF-Domstolen jo sørge for, at det skete. Han blev spurgt om domstolens stilling til menneskerettighederne, som dengang ikke var gjort til en del af EF-retten. Han svarede, at domstolen også vågede over dem. De var jo en del af den fælles kulturarv.«

Det er ikke tilfældigt, at *Ole Lando* fremhæver Domstolen. Netop forholdet til denne er et af omdrejningspunkterne i DFE's (og FIDE's) liv og virksomhed. Domstolens praksis og også besøg af dommere derfra er regelmæssigt tilbagevendende begivenheder på foreningens kalender, som der kontinuerligt har været et nært samarbejde med. Det, der adskiller DFE fra andre retlige foreninger, som der efterhånden findes mange af, er netop relationen til Domstolen, ikke mindst igennem FIDE.

Ole Lando refererede jo i øvrigt til, at foreningen den 15. september 1975 netop havde besøg af Domstolens måske dengang mest prægante dommer, *Pierre Pescatore*. Denne var jo en slags »godfather« til DFE, og han talte om Domstolens virke under overskriften »Recent Case-Law of the Court on Distribution of Competences between Community and Member States« (på dansk omtalt som »EF-Domstolens praksis i sager,

der angår magtfordelingen mellem EF og medlemsstaterne«). Han fremhævede, at de grundlæggende domme var afsagt allerede inden Danmarks tilslutning til EF, og at der var tale om en »essential part of the 'acquis communautaire'«. Allerede i 1956, fremhævede han, fandt man de første tendenser mod doktrinen om »implied powers«, som senere blev fastslået i de berømte afgørelser fra begyndelsen af 1960'erne, først og fremmest de tidligere nævnte afgørelser i sag 26/62, *van Gend en Loos*, og sag 6/64, *Costa mod ENEL*. Det er almindelig viden i dag, men var jo dengang ganske nye og overraskende erkendelser for mange danske jurister. I en koncentreret form gennemgik *Pierre Pescatore* herefter en lang række vigtige domme om forholdet mellem EF og medlemsstaterne.

Blandt andre udenlandske gæster var en gammel (og betydningsfuld) ven af *Ole Lando*, finansinspektør ved EF-Kommissionen, *Claus-Dieter Ehlermann*, der i april 1975 talte om fællesskabets finanser. Han blev senere generaldirektør for Kommissionens Juridiske Tjeneste fra 1977-1987, og fra 1990-1995 var han generaldirektør for DG Konkurrence. I maj samme år talte Domstolens presse- og informationschef om Domstolens sager i 1974. Årets danske foredrag var af *Knud Ehlers* og handlede om etableringsret, og *Isi Foighel* holdt foredrag om forholdet mellem fællesskabsretten og folkeretten. Derimod kunne den let kontroversielle svenske regeringsråd *Carl Lidbom* ikke lokkes til København.

I løbet af årene efter 1973 udvidedes antallet af EU-medlemslande, og det kom også til at præge foreningens sigte og naturligvis også samarbejdet med andre nationale foreninger og med paraplyorganisationen FIDE. Sidstnævntes kongresser ledsagedes i en årrække af et »mini-FIDE« i foreningen, hvor de danske indlæg præsenteredes.

»Vi slås med ligegyldigheden. Vort emne er EF, og det er svært at være interessantere end emnet ...«, skrev *Ole Lando* i sin beretning om DFE for årene 1973-75. Foreningen havde da 170 medlemmer. Der var afholdt 11 møder og et seminar, og det havde vist sig, at danske foredragsholdere trak mere end udenlandske. Men *Ole Lando* var alligevel fortrøstningsfuld.

Møderne afholdtes som regel under beskedne former i lånte lokaler, og traktementet bestod af muligheden for at forsyne sig fra et par medbragte sodavandskasser. I 1976 afholdtes et dagslangt møde om EF-borgeres og andre udlændinges adgang og ret til fri bevægelighed i Danmark. Blandt talerne var daværende professor ved et universitet i London, *Francis Jacobs*, referendar *Paolo Gori* og en repræsentant for de danske udlændingemyndigheder. I februar 1978 afholdtes en konference om det direkte

europæiske valg og de konsekvenser, dette ville få for Det Europæiske Parlament og EF.

Ved siden af forholdet til Domstolen og almindelig udbredelse af kendskab til EU-retten er tilknytningen til FIDE og deltagelse i – og lejlighedsvis afholdelse af – FIDE-kongresser det væsentlige indhold i foreningens virksomhed. Det største danske arrangement i 1970'erne var da også den danske forenings værtsskab for den traditionelle internationale FIDE-kongres, der afholdtes i Danmark i juni 1978. På det tidspunkt afholdtes disse kongresser som regel hvert andet år og strakte sig over 2-3 dage. Her mødtes både forskere og praktikere og typisk også præsidenten for og medlemmerne af Domstolen, generaladvokater, generaldirektøren for Kommissionens Juridiske Tjeneste og repræsentanter for andre fællesskabsorganer. Mange havde ægtefæller med, og den del af programmet stod *Bente Kjølbbye*, bestyrelsesmedlem *Niels Th. Kjølbbyes* hustru, for. Akterne (således de samlede rapporter og de enkelte bidrag) fra disse kongresser, som bliver redigeret, trykt og udgivet af det land, der står for kongressen, er naturligvis vigtige bidrag til viden om fællesskabsretten. Hovedemnerne er typisk konkurrenceret og de institutionelle regler for fællesskabet. Der udpeges generalrapportører, som koordinerer de enkelte sessioner om udvalgte emner. Hertil udpeges også institutionelle rapportører og nationale rapportører.

Om kongressen i 1978 og det danske værtsskab fortæller *Ole Lando* i 2013 ved det ovf. omtalte jubilæumsarrangement i DFE:

»Vi opnåede, at FIDE's 8. kongres blev afholdt i København fra den 22. til den 24. juni 1978. Før kongressen skulle rapportørerne have udarbejdet deres skriftlige indlæg om kongressens emner, og disse rapporter skulle sendes til alle deltagerne. Det havde hidtil været svært at få rapporterne indsamlet, korrekturlæst, trykt, indbundet og udsendt i tide før kongresserne. Isi Foighel foreslog nu, at rapporterne blot skulle kopieres, som de var modtaget, indbindes og udsendes. Det gjorde vi og sparede derved megen tid og en del udgifter. Vi ville være respektable, så vi fik Hendes Majestæt Dronningen til at være kongressens protektrice. Der kom flere hundrede deltagere til kongressen, og heriblandt ikke så få fra lande, der endnu ikke var blevet medlemmer. Der var mange, som gerne ville besøge København, og vi bestræbte os også for at vise byen frem. Vejret var heldigvis godt. Der blev afholdt en reception i Christiansborgs selskabslokaler, hvor udenrigsministeren kom, og der blev afholdt en middag i Glyptotekets festsal og arrangeret en udflugt til kunstmuseet Louisiana. Hjalte viste sig som en ivrig og dygtig organisator af kongressen [...] Forhandlingerne, der foregik på tysk, engelsk eller fransk, skulle simultanoversættes til de to andre sprog, og EF-Domstolen stillede gratis tolke til vor rådighed. Flere fonde støttede os økonomisk og Udenrigsministeriet stillede en garanti, som skulle dække et eventuelt underskud. Vi fik et lille overskud på trods af, at der deltog en del italienske professorer og deres assistenter med ledsagere,

der påstod, at de ikke kunne betale deltagerafgiften. Deltagerne fra Sydeuropa oplevede, at møderne begyndte nogenlunde præcist på de fastsatte tidspunkter, hvilket de ikke var vant til hjemmefra. Nogle professorer oplevede også, at den jura, som de andre deltagere talte om, var den faktisk gældende ret og ikke nogle professorers fine tankespind. Foredragene og debatterne var interessante, men det var svært at få alle talerne til at fatte sig i korthed. Jeg husker bedst to personer. Den ene var den tyske Köln-professor Börner, en pompøs og korpulent herre, der talte længe og med en opblæst professorværdighed. Han ville vise os, at tyske jura-professorer er Europas store *Rechtshonoratioren*. Den anden var Lord Wilberforce. Jeg kunne mærke på hans landsmænd, hvilken 'superguru' en *House of Lords*-dommer var i England. I England var de øverste domstoles dommere meget finere folk end professorerne. Wilberforce var dog helt afslappet og naturlig, og forstod i øvrigt at fatte sig i korthed.«

Ole Landos ord ved kongressen i 1978 er en del af DFE's og i virkeligheden også den europæiske integrations historie. Han sagde bl.a.:

»When you get grey hairs you tend to look back to your childhood and early youth more often than you did earlier. You often remind yourself of how you looked upon the world then. You also remember how the grown-ups of that time looked upon it. Forty years ago those who had grey hairs and compared Europe with the Europe of their youth were generally very gloomy in their outlook. Whereas in 1898 Europe had seemed set on a course of peaceful progress, in 1938 many people prophesied war, tyranny and poverty, and they were right. In 1939 we had war. During the War most of us experienced tyranny, and when the war ended in 1945 we lived in misery and poverty. Yet, only ten years after the war six European countries, two of which had been at war with the other four, created an Economic Community. Their aim was to establish a closer union among the European people, to further economic and social progress, to improve living conditions, and to maintain and strengthen freedom and peace. When in 1955 it was thus proposed to establish a Common Market, the people of Europe still remembered the war, and were willing to accept measures which could guarantee peace and freedom. Peace and freedom were in the minds both of those who had visions of a brother-hood of Europe an nations and of those who wanted to secure prosperity by creating a wider market for trade and industry. During the years, which have passed since then, the fears of tyranny and war have faded. The organization known as the European Communities is no longer seen as a preserver of peace and liberty. The prosperity, which so many had hoped for has come and has gone away again. Today the former enthusiasm for a united Europe has evaporated.«¹⁵

I 1979 blev *Ole Due* dansk dommer ved Domstolen og afløstes som næstformand af afdelingschef *Niels Pontoppidan* fra Justitsministeriet. Ti år ef-

15. *Ole Lando*, 'Europe: From quantity to quality. Speech delivered on the occasion of the opening of the Congress on June 22 1978', i FIDE. Eighth Congress 22-24 June 1978. Addresses Summing up of discussions, 1979 s. 6.

ter, i 1984, var kun *Ole Lando*, *Ole Due* og *Hjalte Rasmussen* tilbage af den oprindelige bestyrelse. DFE havde nu som medlemmer i øvrigt fået advokat *Ulla Bak*, der i 1979 blev valgt til sekretær for foreningen, højesteretsdommer *Henning Funch Jensen* (efter *Niels Pontoppidan*), professor *Claus Gulmann*, konsulent *Karsten Hagel-Sørensen* fra Justitsministeriet og konsulent *Per Lachmann* fra Udenrigsministeriet. Sammensætningen af bestyrelsen er siden ret fast, da den nu normalt består af et medlem fra Københavns Universitet, et medlem fra et andet dansk universitet, et medlem fra Justitsministeriet, et medlem fra Udenrigsministeriet, et medlem fra Højesteret samt en eller flere advokater eller andre jurister fra den private sektor. Således består bestyrelsen i skrivende stund af professor *Ulla Neergaard*, Københavns Universitet, der er formand, advokat *Peter Biering*, Poul Schmith/Kammeradvokaten, der er næstformand, og advokat *Andreas Christensen*, Horten, der er kasserer og sekretær, samt professor *Karsten Engsig Sørensen*, Aarhus Universitet, kommitteret *Nina Holst-Christensen*, Justitsministeriet, kontorchef *Vibeke Pasternak Jørgensen*, Udenrigsministeriet, højesteretsdommer *Jens Kruse Mikkelsen* og advokat *Morten Kofmann*, Kromann Reumert.

Med til virksomheden i DFE hørte fra et tidligt tidspunkt afholdelse af flerdages seminarer, der gav mulighed for en alsidig behandling af et eller flere EU-retlige emner. I 1979 afholdtes sammen med den svenske søsterforening et seminar om internationale privatretlige regler om kontrakter, i 1980 et seminar om eneforhandlingsaftaler og om »Vejen til Domstolen i Luxembourg«, i 1981 om selskabsretsspørgsmål i relation til Tyskland og i 1982 om handelshindringer og om skatteproblemer og andre EF-spørgsmål i relation til England, mens et planlagt seminar i 1983 måtte aflyses på grund af manglende tilslutning. Blandt aktiviteterne i de år kan fremhæves, at i 1979 talte *Chresten Boye Jacobsen*, der havde været attaché ved den danske repræsentation ved De europæiske Fællesskaber, om beslutningsprocessen i EF set indefra. I 1984 var et foredrag om udlændingeloven aktuelt. Der blev tydeligvis lagt vægt på aktualitet, således at nye tiltag i Bruxelles ret hurtigt affødte en orientering i foreningen, som f.eks. et nyt Produktansvarsdirektiv, i 1986, som *Marianne Levy* fra Justitsministeriet og *Børge Dahl* orienterede om i juni samme år. I 1987 var der bl.a. et stort møde om »forsikringsdommene«, foranlediget af Domstolens afgørelse af 4. december 1986 om daværende traktats anvendelse på markedet for forsikring. Foredragsholdere var *Chresten Boye Jacobsen*, *Allan Philip* og *Claus Gulmann*. Den 4. december 1986 præsenterede *Hjalte Rasmussen* sin

banebrydende kritiske disputats under overskriften: »Bruger EF-Domstolen traktaterne som instrument til vigtige samfundsreformer?«

6. Foreningens virksomhed i de senere år (2001 til i dag)

I 1990 blev *Jens Fejø* medlem af Dansk Forening for Europarets bestyrelse. Han var med indtil 2011. Han var formand for foreningen fra 2001-2011. Om arbejdet i bestyrelsen i den periode har han i en nylig mail til mig skrevet:

»Vi ønskede i denne periode at bygge videre på de mønstre for foreningen, som var skabt i de foregående årtier. Således var vi tæt knyttet til det forhold, at de FIDE-kongresser, som blev afholdt hver 2. år, var godt forberedt fra dansk side, navnlig ved at vi afholdt 'Mini-FIDE', hvor de danske bidragydere til FIDE-rapporterne hver for sig over for foreningens medlemmer gennemgik deres FIDE-oplæg på møder, som lå tidligere end FIDE-kongressen. Hvert år blev der desuden afholdt møde om 'De store domme', ligesom der hvert år blev afholdt møde, som dækkede den nye udvikling inden for EU-konkurrenceretten, i den senere tid til en vis grad også dækkende udviklingen inden for dansk konkurrenceret, som styk for styk var blevet udformet som en tro kopi af EU-konkurrencereglerne. Nye emner kom løbende til af interesse for foreningens medlemmer, sådan at der blev afholdt møder herom med foredragsholderindledning. Således blev EU-udbudsreguleringen dækket ved flere arrangementer, før en selvstændig udbudsrets-forening blev etableret, og på samme måde blev statsstøtte gjort til genstand for arrangementer, før en selvstændig statsstøtterets-forening blev skabt. EU-miljøretten er også et emne, som er blevet dækket ved forskellige arrangementer, ligesom emner med tilknytning til Den Europæiske Menneskerettighedskonvention. Som oplægsholdere/foredragsholdere stilede vi mod at få personer, som særligt besad kompetence inden for de forskellige områder, og hyppigt kunne vi trække på nuværende eller tidligere dommere eller generaladvokater fra EU-Domstolen eller Retten, danske såvel som fra andre lande, ligesom EU-Kommissionens eller danske topfolk var velkomne talere. Ole Due, Claus Gulmann, Lars Bay Larsen, Bo Vesterdorf, David Edward, Maduro, Peer Lorenzen, Torben Melchior, Lykke Friis, Jonas Christoffersen, Vibeke Pasternak Jørgensen, Peter Biering, for blot at nævne nogle«

En traditionel foranstaltning er den årlige gennemgang af vigtige afgørelser fra Domstolen, som vi kan følge helt tilbage til foreningens tidlige år. Oprindelig hed arrangementet »Les grands arrêts« og blev ledet af bl.a. *Hjalte Rasmussen* og *Karsten Hagel-Sørensen*, der også, som daværende konsulent i Justitsministeriet, holdt andre indlæg om aktuel EF-ret. I de senere år har kommitteret i Justitsministeriet *Nina Holst Christensen* sammen med de skiftende chefer for EU-retskontoret i Udenrigsministeriet

været de hovedansvarlige for denne tilbagevendende orientering. Hun har i en nylig mail til mig forklaret:

»Jeg [...] blev medlem af Dansk Forening for Europarets bestyrelse i 2000. Jeg har siden da hvert år sammen med den til enhver tid værende kontorchef for Udenrigsministeriets EU-retskontor holdt oplæg om EU-Domstolens store domme i det forgangne år. Vi har typisk gennemgået omkring 16-18 udvalgte EU-domme i løbet af 2- 2½ time. Ud-vælgelsen sker ud fra kriteriet om, hvilke domme der har betydning for en dansk jurist i sit daglige virke, uanset om det er som advokat, ansat i centraladministrationen eller i domstolene. Vi har undladt at gennemgå EU-domme inden for EU-konkurrenceretten, EU-udbudsretten og EU-statsstøtteren, idet der altid afholdes selvstændige arrangementer herom i foreningen. De store EU-domme, der kommer i betragtning, er dels de domme, der vedrører visse af de danske sager (præjudicielle sager forelagt af danske domstole, traktatkrænkelssager anlagt mod Danmark, eller sager anlagt af Danmark mod Kommissionen ved Retten), dels visse af andre medlemsstaters sager (præjudicielle sager forelagt af andre medlemsstaters domstole og traktatkrænkelssager anlagt mod en anden medlemsstat), som rejser principielle EU-retlige spørgsmål eller har stor politisk eller økonomisk betydning. I denne periode har EU-Domstolen afsagt en række opsigtsvækkende domme, og som vi har gennemgået under vores oplæg for foreningen. De domme, der har vakt opsigt, er navnlig dem, hvor EU-Domstolen ændrer sin praksis, uden at der har været rejst kritik imod dens hidtidige praksis, eller uden at samfundsforholdene i EU i øvrigt har udviklet sig således, at dette i sig selv har nødvendiggjort, at EU-Domstolen har skullet tage sin hidtidige praksis op til fornyet overvejelse. Den ændrede retstilstand har med andre ord været uforudsigelig.«

Foreningen har som nævnt haft en del talere i tidens løb, heriblandt ikke mindst dommere eller andre knyttet til Domstolen. Mødelokaliteterne er også blevet opgraderet i årenes løb, således at møderne ofte huses af advokatkontorer, der bakker op om foreningen. Siden 2005 kan vi år for år følge foreningens aktiviteter på dens hjemmeside. I november 2005 havde foreningen besøg af forhenværende dommer ved Domstolen, professor *David Edward*, der talte om: »Free movement in the EU – where are we now?« Tidligere på året havde der været foredrag om Menneskerettighedsdomstolens retsanvendelse ved *Peer Lorenzen*, dommer ved Menneskerettighedsdomstolen, og derudover havde sæsonen budt på foredrag af kontorchef *Henrik Øe*, Justitsministeriet, om statsstøtteren af advokaterne *Kim Lundgaard Hansen* og *Peter Biering*, samt kammeradvokat *Karsten Hagel-Sørensen*.

Sæsonen 2006 indledtes i februar med foredrag af *Claus Gulmann* om EU efter øst-udvidelsen. I maj talte *Jonas Christoffersen* om forholdet mellem Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol og Domstolen set fra Strasbourg, mens kommitteret *Nina Holst-Christensen*, Justitsministeriet,

og kontorchef *Jørgen Molde*, Udenrigsministeriet, i marts havde præsenteret vigtige domme fra Domstolen. I november 2006 var der FIDE-kongres i Cypren. Herhjemme afholdtes »European Law Conference« med emner som fri bevægelighed, erstatning ved brud på antitrust-regler, forholdet mellem søjlerne i EU-samarbejdet og udbudsreglerne. Kort forinden havde der også været afholdt en »mini-FIDE« om effektiv implementering af EU statsstøtteprocedurer og om direkte skatteregler og de grundlæggende EU-frihedsrettigheder.

I november 2007 havde foreningen besøg af den tidligere præsident for De Europæiske Fællesskabers Ret i Første Instans *Bo Vesterdorf*, der talte om emnet: »Fra dommer til retspræsident – fra oprettelse af Retten til Microsoft-dommen«. Tidligere havde *Lykke Friis* talt om »Forfatningstraktaten – nano, mini eller maxi?« Hertil var der de faste foredrag samt et indlæg om Servicedirektivet.

I 2008 diskuteredes bl.a.: »Gik EF-Domstolen for vidt i Metock-dommen?« ved *Peter Starup*, Syddansk Universitet, og *Lars Bay Larsen*, dommer ved Domstolen, causerede i maj over »Alt godt langt fra havet – lidt om arbejdslivet ved EF-Domstolen«.

I 2009 talte for eksempel *Claus Gulmann* om »Den fri bevægelighed, navnlig med fokus på restriktionsbegrebet således som det er fortolket af Domstolen i dens dom af 10.2.2009, sag C-110/05«. En udenlandsk taler var *Jonathan Faull* fra Kommissionen, der i september talte om: »What the world of EU law looks like from Brussels.«

I 2010 talte forhenværende højesteretspræsident *Torben Melchior* og professor *Jens Elo Rytter* om »EU's charter om grundlæggende rettigheder – mere magt til domstolene?« Andre arrangementer handlede om »Det danske Folketing i EU-processen« og »Rådsforordning 1/2003«, mens kommitteret i Udenrigsministeriet *Per Lachmann* talte om den tyske forfatningsdomstols dom om Lissabon-traktaten, som i februar var blevet introduceret af kontorchef *Vibeke Pasternak Jørgensen*, Udenrigsministeriet, og advokat *Peter Biering*, i et foredrag om Lissabon-traktaten. Sæsonens udenlandske højdepunkt var et foredrag i maj om »Passion and Reason in European Integration« ved den tidligere portugisiske generaladvokat og da professor ved European University Institute *Miguel Maduro*.

I 2011 blev *Ulla Neergaard* formand for DFE. Hun har i en mail til mig fortalt:

»Jeg blev ved enstemmighed formand i 2011 (se evt. referat af bestyrelsesmøde den 28. marts 2011). Baggrunden for et formandsskifte må ses i, at der fra DFEs side var blevet lagt en billet ind på, at Danmark skulle stå for afholdelsen af 2014-FIDE-kongressen,

hvilket blev bifaldet af FIDE-bestyrelsen, og at den hidtidige formand, Jens Fejø, samtidigt også havde tanker om at overgå til professor emeritus, hvilket endte med at ske i 2012. At valget faldt på mig, mener jeg, at bestyrelsesmedlemmet Peter Biering (partner (og på et tidspunkt også managing partner hos Kammeradvokaten) først støbte kuglerne til ... Af et referat af et bestyrelsesmøde den 12. januar 2011 fremgår det, at: 'Jens Fejø foreslog, at Ulla Neergaard kontakter KU for at afklare, hvorvidt KU vil stille lokaler til rådighed. Samtidig foreslog Jens Fejø, at Ulla Neergaard overtager planlægningen af FIDE2014 i samarbejde med Jens Fejø, og således at foreningens formandskab tillige overgår til Ulla Neergaard. Ulla Neergaard bemærkede, at hun tidligere kort har drøftet KU's involvering i FIDE2014 med dekan Henrik Dam. Uden at der er givet et endeligt tilsagn, er det hendes opfattelse, at KU vil være interesseret i at bidrage til afholdelsen af FIDE2014. En endelig stillingtagen fra KU kræver, at foreningen har konkretiseret organisationen og gennemførelsen af FIDE-kongressen. Ulla Neergaard udbad sig betænkningstid for så vidt angår Jens Fejøs forslag om, at hun overtager 'projektleder-rollen' for FIDE og formandskabet for foreningen. Der er i bestyrelsen enighed om, at det vil være ønskeligt, om FIDE-kongressen kan knyttes til KU ... Det blev aftalt, at Ulla Neergaard etablerer et møde med dekan Henrik Dam for at afklare mulighederne for, at KU deltager i afviklingen af FIDE2014. Sammen med Ulla Neergaard vil et repræsentativt udvalg af bestyrelsesmedlemmerne deltage.' Daværende dekan for Juridisk Fakultet, Henrik Dam, var positivt stemt overfor, at fakultetet kunne stå som medvært for FIDE 2014. Af et referat af et møde mellem Birgitte Faber, Jens Fejø og Ulla Neergaard den 24. februar 2011 fremgår det, at det ville udgøre en stor satsning, som Fakultetet ville gøre sig stor umage for udførelse til UG. Det var væsentligt for ham, at Fakultetet stod for den praktiske håndtering og DFE, FIDE og jeg for det faglige indhold ... Endelig må det have haft en betydning ..., at CBS første gang havde stået for FIDE-kongressen, og at det så ville være rimeligt, hvis det anden gang var KU, der fik værtsskabet. Jeg blev præsident for FIDE i Tallin i 2012. Det foregik ved en slags lille ceremoni ved kongresafslutningen, hvor jeg viste en film, holdt en lille tale og fik præsidentskabet overbragt. Jeg overtog det fra Julia Laffranque, der [bl.a. havde en baggrund i den estiske højesteret], og sidenhen blev dommer ved Menneskerettighedsdomstolen i Strassbourg. Så vidt jeg ved, er hun nu tilbage som dommer i den estiske højesteret. Hun var således den første kvindelige FIDE-præsident, og jeg således den anden ... Også i perioden 2018-2021 har FIDE-præsidenten været en kvinde, Corinna Wissels, så også her er de nye vinde nu begyndt at blæse ...«.

Samtlige af DFE's formænd har således været professorer.

Inden jeg vender tilbage til at fortælle mere om DFE's FIDE-værtsskab i 2014, kan om DFE's mere ordinære liv i disse år videre fortælles, at en gæst i 2011 var dommer ved Domstolen *Lars Bay Larsen*, der i december talte om »Dialog mellem nationale og europæiske domstole – fundamentale rettigheder og pligter«, mens *Vibeke Pasternak Jørgensen* og *Lars Volck Madsen* (begge fra Udenrigsministeriet) i november fortalte om »Det danske EU-formandskab – muligheder og udfordringer.«

I juni 2012 fik foreningen besøg af *Jean-Claude Piris*, tidligere generaldirektør for Rådets Juridiske Tjeneste, der talte om emnet: »Quo vadis, Europa?« Året bød derudover på de vanlige orienteringer om domme, konkurrenceret og udbud og også et »mini-FIDE« med indlæg om EU og Domstolen ved en lang række forskere og advokater.

I 2013 fyldte DFE fyrré år. Denne begivenhed markeredes med afholdelsen af et jubilæumsarrangement: »EU-rettens udvikling i 40 år med særlig fokus på EU-Domstolen« med følgende program: »DFE's etablering« ved *Ole Lando*, »EU-Domstolen – dengang og nu« ved professor *Ditlev Tamm*, »De mest skelsættende domme afsagt efter Danmarks tiltræden« ved dommer *Lars Bay Larsen*, »Udpegelse af dommere m.fl. til EU-Domstolen« ved tidligere højesteretspræsident *Torben Melchior*, der var medlem af art. 255-udvalget, og »FIDE og DFE's betydning for etableringen af EU-retten som disciplin« ved lektor *Morten Rasmussen*. Året bød derudover på de vanlige orienteringer og foredrag, heriblandt: »Folkeafstemning eller ej? Højesterets dom i *Lissabon*-sagen« ved advokat *Susanne Leherer*.

En af de helt store begivenheder i DFE's nyere historie er som nævnt ovf. værtsskabet i forbindelse med FIDE-kongressen i København i 2014 med en lang række emner på programmet. At stå for en sådan kongres kræver stor energi og meget arbejde både i forhold til fremskaffelse af midler finansieringen og de praktiske foranstaltninger i forbindelse med kongressen og efterfølgende i forbindelse med publicering af indlæggene på kongressen. Kongressen afholdtes i samarbejde med Det Juridiske Fakultet ved Københavns Universitet. Den hovedansvarlige blev foreningens formand, professor *Ulla Neergaard*, idet hun blev FIDE's præsident igennem to år. Hun blev bistået af bl.a. *Catherine Jacqueson*, der dengang var lektor (og nu er professor i EU-velfærdsret). *Ulla Neergaard* fortæller selv, at forberedelsen af en sådan international kongres betyder års hårdt arbejde. Også et andet medlem af bestyrelsen for DFE, advokat *Peter Biering*, erindrer FIDE-kongressen som en voldsom opgave og noget af det hårdeste og tungeste i foreningens historie. De mange efterfølgende positive reaktioner fra deltagerne i kongressen tyder på, at anstrengelserne bar frugt. Akterne fra kongressen er udgivet i flere bind, og den, som fordyber sig i dem, får et klart indtryk af omfanget af europarets-forskningen på det tidspunkt.

Kongressen forløb som en typisk kongres af det omfang med sessioner og en nærmest uendelig mængde af indlæg. Det første af de tre hovedemner var: »The Economic and Monetary Union: Constitutional and Insti-

tutional Aspects of the Economic Governance within the EU«. Det andet var: »Union Citizenship: Development, Impact and Challenges«. Det tredje var: »Public Procurement Law: Limitations, Opportunities and Paradoxes«.

I sin åbningstale sagde kongressens præsident *Ulla Neergaard* bl.a.:

»In my view, it seems unusual or even surreal that FIDE is viable despite the fact that there is no permanent secretariat, no permanent website, no archive, and no permanent source of financing. Also, it manages by and large to be impartial, although it has certain traits of being semi-public. In particular, it uniquely coexists and cooperates with the Court(s) in Luxembourg, despite having nothing in writing about this interrelationship. Furthermore, it is very much dependent on voluntary forces in many respects. The three congress books contain altogether 90 chapters and 2400 pages, which thus constitute voluntary work from authors from all over Europe.«¹⁶

Ved kongressens indledning blev givet en række »key-note speeches«. Ofte er sådanne holdt i en venlig og ukritisk tone for at skabe en god stemning, men en af talerne, daværende præsident for Højesteret *Børge Dahl*, valgte som repræsentant for danske domstole og særlig Højesteret at rejse en række kritiske spørgsmål om Domstolens praksis, som han fandt på mange måder uforudsigelig og mere vidtrækkende end helt dækket af EU-traktaten. *Børge Dahl* sagde således bl.a.:

»I have to admit that over the years the development of law through the practice of the European Court of Justice have gone beyond the limitations drawn by the notion of legal foreseeability and certainty under Danish law. Time and again, we are confronted with European judgments finding European harmonization to have gone further than our legislator and courts had thought. Time and again, we find ourselves bound by EU law through European judgments beyond our understanding and expectations at the time of our commitment. Time and again, I find it rather difficult to foresee the decisions made by my honourable colleagues in Luxembourg. And I know from talks with fellow justices from various countries that this is a matter of growing concern in the supreme courts of the Member States. It is on this basis that I cannot refrain from asking: Does the *acquis communautaire* – and more specifically the Court of Justice's inter-

16. *Ulla Neergaard*, 'Welcome Address', i *Neergaard & Jacqueson* (red.): Proceedings: Speeches from the XXVI FIDE Congress. The XXVI FIDE Congress in Copenhagen 2014. Congress Publications Vol. 1, 'online publikation' i samarbejde med Djøf Forlag, 2014 s. 16.

pretation of it in all cases contribute to an increased legal protection of EU citizens and a strengthening of the rule of law?»¹⁷

Børge Dahl sluttede med at påpege: »If the interpretation of the European Court of Justice is taking national courts by surprise one may fear a growing unwillingness of national courts and parties to a legal conflict to present matters before the Court of Justice.«¹⁸ Så var det sagt! Den opfattelse, som *Børge Dahl* pegede på i 2014, har fortsat floreret i Danmark og i resten af Europa, som oftest kogt ned til, om Domstolen er for aktivistisk. Det er naturligvis den slags spørgsmål, som helt naturligt diskuteres i en forening for europaret, og den omstændighed, at det blev rejst af danske domstoles førstemand på den internationale FIDE-kongres, skabte naturligvis opmærksomhed, ikke mindst hos de tilstedeværende dommere fra Domstolen. Det viste naturligvis også, at danske domstole er villige til at give udtryk for synspunkter og træffe afgørelser om EU-ret, som ikke nødvendigvis er dem, som ville blive anbefalet eller forudset af fagets forskere.

Ulla Neergaard har i øvrigt videre fortalt mig:

»Den vigtigste opgave, som jeg har været ansvarlig for under mit formandskab, har utvivlsomt været at arrangere FIDE-kongressen i 2014 og at varetage præsidentskabet af FIDE fra 2012-14. Helt overordnet involverede dette arbejde bl.a. samarbejde med EU-Domstolen, andre EU-institutioner, højestret og danske ministerier, »fundraising«, og ledelse af komparative studier af emnerne: 'economic governance', 'union citizenship', 'public procurement law' (og dertil 'legal pluralism'). I den forbindelse organiseredes samarbejde med utallige bidragsydere fra hele Europa, herunder også general-rapportører og institutionelle rapportører. Det førte til fire forskningspublikationer på i alt knapt 2.600 sider, som jeg var hovedredaktør på. Hans Kongelige Højhed Kronprins Frederik var protektor for arrangementet. Der skulle tiltrækkes ekstern finansiering fra private fonde (ca. 1 mio. DKK) og støtte qua partnerskabsindgåelse (knapt 200.000 DKK). Vi var hele tiden meget bekymrede for økonomien, da der var en del overraskelser undervejs. Bestyrelsesmedlemmerne hjalp til ved f.eks. at kunne beværte FIDE-bestyrelsesmøderne. Blandt de mere kuriøse opgaver var f.eks. at måtte arrangere båse

17. *Børge Dahl*, 'Keynote Address', i *Neergaard & Jacqueson* (red.): Proceedings: Speeches from the XXVI FIDE Congress. The XXVI FIDE Congress in Copenhagen 2014. Congress Publications Vol. 1, 'online publikation' i samarbejde med Djøf Forlag, 2014 s. 28.
18. *Børge Dahl*, 'Keynote Address', i *Neergaard & Jacqueson* (red.): Proceedings: Speeches from the XXVI FIDE Congress. The XXVI FIDE Congress in Copenhagen 2014. Congress Publications Vol. 1, 'online publikation' i samarbejde med Djøf Forlag, 2014 s. 30.

til tolke, da kongresserne kører på alle tre hovedsprog (tysk, engelsk og fransk), og hertil f.eks. plads til visse deltageres (udenlandske) livvagter. Vi skulle f.eks. også finde ud af, hvordan de enkelte nationale foreningers repræsentanter skulle sidde rundt om bordet til bestyrelsesmøderne og fremskaffe flag. Da disse møder forekommer at være forholdsvis ritualiserede, måtte vi også sikre, at det gængse gruppebillede årligt blev taget. Det blev en kæmpestor opgave, der var præget af, at vi reelt ikke havde så mange år til det, som andre foreninger før og efter os. Jeg besluttede, at den eneste farbare vej var, at jeg dedikerede mig fuldt og helt til opgaven. Det var også krævende, fordi jeg ikke selv havde deltaget i FIDE-bestyrelsesmøderne forinden og derved ikke havde en indsigt i rammerne. FIDE havde heller ikke et arkiv, som man kunne orientere sig i, eller en permanent hjemmeside. Hvert præsidentskab måtte på sin vis opfinde den dybe tallerken hver gang. Så derfor handlede arbejdet indledningsvis om at formulere en række spørgsmål, som vi rejste til Estland for at få svar på, idet præsidentskabet da lå der. Ganske enkelt initial 'fact finding'.

Endvidere fortæller *Ulla Neergaard*:

»At være præsident for FIDE var således ikke en helt almindelig opgave for en i øvrigt forholdsvis nybagt professor. Opgaven krævede dedikation og hårdt arbejde. Eksemplicerende dette kan måske gøres ved at nævne, at jeg talte op, at jeg havde modtaget, læst og besvaret mere end 10.000 e-mails i tiden op til kongresafholdelsen. Hele bestyrelsen var aktiv i forskelligt omfang under hensyntagen til tid, interesser og kompetencer. Den var meget understøttende og helt, helt fantastisk. Ud over bestyrelsesmedlemmernes indsats må fremhæves indsatsen fra Tina Futtrup Borg, Juridisk Fakultet. Det var dog også utroligt givende, da det var en anden måde end ellers at gå til EU-retten på. Den unikke interaktion mellem forskere og praktikere, herunder dem fra institutionerne var særligt spændende. Blandt de oplevelser, der står særligt stærke, kan fremhæves åbningsceremonien, hvor udenrigsminister Martin Lidegaard med reference til min åbningstale pointerede, at han som politiker ikke kunne nøjes med at flyve rundt i en kuffert og observere: han måtte stå af og handle. Også Børge Dahls tale står stærkt, idet den slog ned på de herskende spændinger mellem højesteret og EU-Domstolen ...«.

Som en del af formandskabet måtte DFE-bestyrelsen håndtere selve FIDE-bestyrelsesmøderne. Ved 2014-mødet opstod der en strid kamp om FIDE-kongressen 2020. Herom har *Ulla Neergaard* fortalt, at det især var hollænderne, der forekom temmelig insisterende, og at især *Peter Biering* og *Christian Thorning* i pauserne under kongressen måtte tale med de forskellige foreningers tilstedeværende repræsentanter, hvorefter der kom styr på udfordringen.

Det følgende år, 2015, var et år med mange møder. De store domme, konkurrenceretten og statsstøtteordninger var faste emner, men hertil kom udbudsret og mere principielle indlæg om domstolenes benyttelse af mulighed for præjudicielle afgørelser. Også menneskerettigheder både

efter EU's Charter om grundlæggende rettigheder og Menneskerettighedskonventionen stod på programmet, således et foredrag om »Den aktuelle situation og udfordringer for Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol samt personlige erfaringer fra arbejdet som dommer« ved *Jon Fridrik Kjølbro*, dommer ved Den Europæiske Menneskerettighedsdomstol i Strasbourg.

Samme år var inden for foreningens almindelige regi afholdt en række foredrag med oplysning om aktuelle emner, således foruden de vanlige emner om vigtige domme og konkurrenceret, om Domstolens praksis om familiesammenføring i december og tidligere om »EU-borgeres adgang til sociale ydelser i Danmark. Er det muligt at opretholde nationale værn mod velfærdsturisme?« ved *Jens Kristiansen*, Københavns Universitet. Dommer og afdelingsformand ved Retten *Sten Frimodt Nielsen* talte om »The General Court – Perspectives and Challenges«.

Generaladvokat *Henrik Øe* talte i marts 2016 om »De første 100 dage som generaladvokat – hvad er generaladvokatens rolle?« Der afholdtes i juni 2016 et seminar om »Brexit« med en række førende eksperter, bl.a. *Paul Craig*, University of Oxford, *Freja Sine Thorsboe*, medlem af Europa-Kommissionens Task Force for Strategic Issues Related to the UK Referendum, og *Marlene Wind*, Københavns Universitet. I november 2016 talte Danmarks ambassadør i London, *Claus Grube*, om »Brexit: EUs fremtid set fra London«.

Et foredrag i 2017 var »The European Ombudsman and current challenges« ved den europæiske Ombudsmand *Emily O'Reilly*. Dommer ved Retten *Jesper Svenningsen* talte om »Dommer i Retten ved EU-Domstolen efter reformen: perspektiver og udfordringer«, mens der i juni på Københavns Universitet var et stort arrangement i universitetets festsal i anledning af præsidenten for Domstolen *Koen Lenaerts'* foredrag om »The Court of Justice of the European Union and the current challenges for European integration«. Tidligere havde tre engelske advokater i april *Christopher Muttukumaru*, *Tim Ward* og *Ross Kellaway* talt om »Brexit: Risks and opportunities – a view from London lawyers«, mens »Højesterets dom i Ajos-sagen – hvad er på spil?« var emnet for et foredrag af højesteretsdommer *Lars Hjortnæs*.

Et emne i 2018 var naturligt »Den nyeste udvikling vedr. Brexit« ved Special Advisor *Kieran Bradley*, Domstolen, og kontorchef *Jakob Nymann-Lindegren*, Udenrigsministeriet. I september afholdtes et seminar i anledning af udgivelsen af bogen »EU-retten i Danmark«, der bl.a. fokuserede på de danske forbehold. Blandt de øvrige mødetemaer var »EU-Dom-

stolens anvendelse af EU-Chartret siden 2009« ved generaladvokat *Henrik S. Øe*.

I december 2019 kom generaladvokat *Eleanor Sharpston* og talte om »The Rule of Law – a view from the UK and the EU«. Emnet blev præsenteret som: »The Rule of Law is one of the (almost invisible) foundations of a civilised society. But what, actually, do we mean by that phrase? What are its underpinnings, its preconditions, its parameters? The presentation will draw on recent case law of the CJEU and the UK Supreme Court to start to answer those questions«. I april præsenteredes associeringsaftalen med Tyrkiet og de danske familiesammenføringsregler samt Domstolens domme af 14. april 2016 i sag C-561/14, *Genc mod Integrationsministeriet*, og af 10. juli 2019 i sag C-89/18, *A mod Udlændinge- og Integrationsministeriet* af *Charlotte Friis Bach Ryhl*, professor *Jens Vedsted-Hansen*, Aarhus Universitet, advokaterne *Rass Holdgaard* og *Thomas Ryhl*. Og mere om »The Rule of Law: Courts and Politics« havde medlemmerne hørt i juni af professor *Leonard F.M. Besselink*.

Aktiviteten 2020 var præget af coronapandemien, men bød dog på oplæg om »Medlemsstatens erstatningsansvar ved uoverensstemmelse med EU-retten« ved ph.d. *Sune Klinge*, og et web-seminar om »EU-Konkurrenceretten siden sidst«.

I 2021 taltes bl.a. om »Posting of workers in EU Law: Challenges of Equality, Solidarity and Fair Competition« af *Matteo Bottero*, Københavns Universitet. Helt aktuelt var et indlæg om »The EU legal implications of the Covid-19 crisis« ved professor *Daniel Sarmiento Ramirez-Escudero*. Lektor *Graham Butler*, Aarhus Universitet, talte i maj om: »The Independence and Lawful Composition of the Court of Justice of the European Union«. Sæsonen 2022 bød bl.a. på seminar om retsstatskrisen i EU, om Chartret, om statsstøtte og et aktuelt møde om situationen i Ukraine.

7. Afslutning

Et blik på DFE's aktiviteter gennem de forløbne 50 år viser tydeligt, at foreningen har været et meget vigtigt samlingspunkt for interesserede i EU-ret. Dette gælder både for juridiske praktikere og mere teoretisk anlagte jurister og andre forskere, og foreningen har i høj grad bidraget til oplysningen om EU-retten og ikke mindst Domstolens praksis og rolle. Det er naturligvis en forening med en dagsorden. DFE har en klart positiv tilgang til Danmarks medlemskab af EU, men det er ikke en organisation,

der agiterer for – eller grundlæggende debatterer – EU. Det betyder ikke, at der ikke er plads til kritiske røster, når det gælder domme eller andre dele af EU's virksomhed. Foreningens virke er også præget af en stærk kontinuitet. Idéer fra foreningens barndom viser sig stadig bæredygtige. Det gælder både med hensyn til bestyrelsens sammensætning, mødernes emner og karakter, forholdet til FIDE og hele ånden i foreningen, som i høj grad er at følge udviklingen i EU-retten, men ikke aktivt søge at påvirke den. Der er i dag ikke tvivl om dansk medlemskab af EU. Foreningen behøver ikke i sin holdning at vise sig mere eller mindre som en tilhænger af tilknytningen til fællesskabet. Det giver sig selv. Hvad der ikke helt giver sig selv, er, hvor EU og dets organer er på vej hen. Ikke mindst Domstolens aktivitet er stor og undertiden for nogle med overraskende resultater. Og helt så enkelt, som man skulle tro, er det heller ikke altid at holde sammen på Det Europæiske Fællesskab. DFE har derfor fortsat en vigtig oplysende rolle som debatforum og mødested for EU-retsinteresserede jurister. Og går det hele ikke helt galt, tør man nok spå, at foreningen vil opleve mange runde dage endnu og formentlig fortsat inden for de fornemme rammer, som blev sat ved dens grundlæggelse i 1973.

Den 1. januar 2023 er det 50 år siden, at Danmark blev medlem af EU. Medlemskabet har udgjort en af de mest markante ændringer for Danmark og derved også for dansk ret og indretningen af det danske rets- og politiske liv.

Nærværende fremstilling markerer dette jubilæum, idet ca. fyrrer kompetente forfattere med juridisk og anden baggrund analyserer, hvordan medlemskabet har påvirket Danmark og dansk ret på forskellige områder. Bogen er inddelt i fire dele:

DEL I fokuserer på den danske tiltrædelse og den overordnede udvikling af det danske medlemskab.

DEL II handler fortrinsvist om, hvordan forskellige aktører har håndteret EU-retten under det danske medlemskab.

DEL III fokuserer på områder, hvor det ofte gentagne gange har vist sig vanskeligt at indpasse EU-retten i Danmark og i dansk ret.

Bidragene i **DEL IV** fokuserer på udvalgte sager fra Domstolen i Luxembourg, som har haft særlig stor betydning for dansk ret og det danske medlemskab.

FORORDET er skrevet af Ledende formand, kommissær Margrethe Vestager, Europa-Kommissionen, og professor i EU-ret ved Københavns Universitet, Ulla Neergaard, og professor i EU-ret ved Aarhus Universitet, Karsten Engsig Sørensen, har redigeret bogen og på anden vis bidraget.

ISBN 978-87-574-4813-9